

Historia Węzewa

Bądźcie, {dzie}, tako mądrzy, jakoć są węzewie mądrzy.
[Kazania Gnieźnieńskie o św. Bartłomieju (kazanie 6, rok około 1409)]

Aby poznać historię Węzewa, należy zaznajomić się z rodem Wężów, dzięki któremu na początku XV wieku powstała nasza miejscowość. Jak podaje Długosz w swoich *Kronikach*, ród Wężów herbu Prawdzie (Prawdzie), pochodził z północnej Lotaryngii, dzisiejszej północno-wschodniej Francji i południowej Belgii. Protoplasta tej gałęzi rodu, przybył na teren dzisiejszej Polski prawdopodobnie na przełomie XIII i XIV wieku i na początku osiedlił się w Gdańsku, gdzie założył kantor i trudnił się handlem.

W XIV wieku handlowano głównie drewnem, miodem, woskiem, futrami zwierząt, słowem wszystkim, co pochodziło z puszczy i lasów. W Gdańsku kupowano śledzie (bardzo cenione w średniowieczu) i inne ryby morskie, ale sprowadzano również dobra luksusowe, czyli technologie budowlane zamków, pałaców, a także technologie wyrobu broni. Głównymi klientami naszego bohatera był z pewnością Zakon Krzyżacki i Król Polski. W roku 1308 po rzezi Gdańska dokonanej przez krzyżaków, Mikołaj Wąż pojawia się jako dworzanin Króla Łokietka, a później jak podaje Władysław Konopczyński w *Polskim Słowniku Biograficznym* „ożywioną działalność polityczną M-a przyjmuje się, że Kazimierz Wielki powołał go do przybocznej rady królewskiej.”¹ W zasługi za swoją służbę Mikołaj Wąż otrzymuje ziemie w Błoniu pod Warszawą, a po śmierci Króla Kazimierza Wielkiego² ziemia Zakroczymska jak i

¹ W. Konopczyński, *Polski Słownik Biograficzny*, Warszawa 1960

² Mazowsze było rozbite na dzielnice, którymi rządili książęta z linii Piastów. W 1351 roku Kazimierz Wielki po śmierci Bolesława III Mazowieckiego przejął większą część jego ziem. W 1355 roku Król Polski przekazał

Błonie przechodzi w ręce księcia mazowieckiego Siemowita III, który wkrótce umiera. Władzę po nim przejmuje Janusz I Stary i automatycznie ród Wężów herbu Prawdzie staje się lennikiem księcia mazowieckiego.

W *Encyklopedii Powszechnej* z 1861 roku autor Samuel Orgelbrand wspomina „jak to okazaliśmy z dokumentów autentycznych, z których pierwszy odnosi Mikołaja Węża z Dobrzankowa, do ślepowrończyków, a drugi mieści go pod herbem Wąż”³. Pierwszym, bezpośrednim dowodem na to, iż była to rodzina zamieszkująca ziemię ciechanowską w XV wieku, jest wzmianka zacytowana w książce *Mazowiecka elita feudalna późnego średniowiecza* autorstwa Jana Piętka „O tym, że należeli do Prawdziców przekonuje pieczęć Mikołaja Węża kasztelana ciechanowskiego przywieszona do dokumentu z 1438 roku perg. podkomorzym wyszogrockim pisał się z Dobrzankowa na pieczęci widniał Prawdzic”⁴. Przez ponad wiek ród Wężów herbu Prawdzie osiedlał się w różnych miejscach na ziemiach polskich, najwięcej na Podlasiu i Polesiu, także w Małopolsce, my jednakże zajmiemy się przede wszystkim Prawdzicami z Mazowsza.

W czasach konfliktów i wojen Wężowe wykazali się zapewne licznymi zaletami, bo w nagrodę otrzymali w 1404 r. Wróblewo, a w 1415 roku Dobrzankowo i tu osiedlili się na stałe. Wkrótce poprzez zakup ziemi i darowizny znacznie powiększyli swe dobra i stali się posiadaczami kilku wsi w pobliżu dzisiejszego Dobrzankowa: w 1425 roku pozyskali Lisiogórę i Gostkowo, rok później Wężewo, Bogate kupili w 1444 r., (i od tego czasu można też nazywać ich Bogackimi) następnie Wielodroż, Krzyzewo, część Żbików, Obrąb, Bobowo (1444), Zblichę (1446). Po zjeździe książąt mazowieckich w Czerwińsku, w 1452 roku, Książę Mazowiecki Janusz obdarował Mikołaja, kasztelana ciechanowskiego, ziemią koło Czerska (stolica ówczesnej ziemi mazowieckiej, miejscowość obok Góry Kalwarii). W 1443 roku, syn kasztelana, Mikołaj, wraz z żoną Jadwigą z Wilki, dostał dobra w postaci 7 wsi w pow. Czerskim⁵.

Ród Wężów otrzymał nie tylko liczne nadania ziem, jego członkowie piastowali również wysokie godności w księstwie mazowieckim: byli podkomorzymi, kasztelanami i w końcu syn Mikołaja Węża z Dobrzankowa (kasztelana), także Mikołaj, w 1469 został Wojewodą Mazowieckim. Ta godność jest największym osiągnięciem „naszych” Wężów. Po śmierci Bolesława IV Księcia Mazowieckiego jego synowie podzielili ziemię i wojewoda został poddany dwóm książątom mazowieckim. Ziemia ciechanowska, w której mieszkał, należała do księcia Janusza II, a ziemia Czerska do Księcia Konrada III⁶. W 1478 roku Mikołaj „świadcował” na dokumencie przywileju Bolesława V dla szlachty ziemi warszawskiej, zakroczymskiej i nurskiej, co pokazuje, że doszedł do najwyższych godności na Mazowszu.

W 1526 roku Mazowsze zostało wcielone do korony Polskiej, a w 1544 roku wyrokiem sądu królewskiego Zygmunta Augusta w Lublinie, wszystkie dobra Wężów Bogackich zostały skonfiskowane i przeszły na własność Króla. Tak się kończy historia rodu Prawdziców na tych terenach. Wszystkie liczące się rodziny szlacheckie z naszego terenu

---

między innymi Zakroczym, któremu podlegało również terytorium Makowsko – Różańskie Siemowitowi III. Po jego śmierci Januszowi I przypadła dzielnica złożona z ziemi ciechanowskiej, zakroczymska „Makowsko Różańska” i warszawska „Czersko Łomżyńska”.

³ S. Orgelbrand, *Encyklopedia Powszechna*, Warszawa, 1859-1868

⁴ J. Piętka, *Mazowiecka elita feudalna późnego średniowiecza*, Warszawa 1975

⁵ Wika, Skorcza, Zambrzykowo, Sobienie, Dąbrówka, Gielcza i Koslino, w 1476 posiadał też wsie Zalesie, Smoniewice, pow. czerskim

⁶ W 1463 wystąpił jako świadek Konrada III w dwóch dokumentach (potwierdzenie przywilejów nadanych w roku 1462 przez Katarzynę księżną mazowiecką ziemiom plockiej, wiskiej, płońskiej i zawkrzeńskiej.

Rysunek 1 (Autor (Mount&Blade – Symulator rycerza)

Herb Prawdzic

były skoligacone z Wężami herbu Prawdzic. Babka św. Stanisława Kostki z Rostkowa, Róża Bogacka, była wnuczką Mikołaja Węża Wojewody Mazowieckiego. Brat Mikołaja, Stanisław Bogacki, kasztelan Ciechanowski, wydał swoją córkę za Wacława Brzeskiego starościca Płockiego. Posiadłości koło Czerska pozostały w rodzinie, na nasze tereny Wężowie już nie powrócili.

Ciekawostką jest to, iż w powieści Henryka Sienkiewicza pt. „Krzyżacy” pojawia się postać Lafordza z Lotaryngii, który był przyjacielem Zbyszka z Bogdańca. Pierwowzorem tej postaci był prawdopodobnie przodek naszego Mikołaja Węża. Sienkiewicz bardzo dobrze znał historię Wężów, ponieważ był częstym gościem w dworku Ostrogskich w Lesznie pod Przasnyszem.

1. Ogólna charakterystyka wsi dziś

Wieś Wężewo usytuowana jest w Polsce, w północnej części woj. Mazowieckiego, w powiecie przasnyskim, w odległości 12 km na południe od Przasnysza.

Administracyjnie Wężewo jest jednym z 24 sołectw i jedną z 54 miejscowości Gminy Krasne. Jest w tej gminie najdłuższą miejscowością i drugim co do wielkości sołectwem. Wężewo należy do parafii Krasne, dekanatu makowskiego i diecezji Płock. Liczba ludności wynosi ponad 300 osób.

Rys historyczny

Pierwsza wzmianka o wsi Wężewo pochodzi z początku XV wieku, kiedy to w 1426 roku, Mikołaj Wąż z Dobrzankowa herbu Prawdzic (ok. 1380-1456) kupuje od księcia Janusza I 30 włók Lasu Gdzewskiego⁷. Rok ten można przyjąć za datę założenia Wężewa. Od przydomku Wąż wieś otrzymuje nazwę Wężewo. Władysław Konopczyński w *Polskim Słowniku Biograficznym* pisze tak: „Od jego przydomku Wąż swą nazwę otrzymała wieś Wężewo założona w r. 1426. Ojciec Mikołaja prowadzi handel z kupcami gdańskimi i gromadził dobra.”⁸ Wspomniany Mikołaj to późniejszy wojewoda mazowiecki najznamienitszy przedstawiciel rodu. W *Studiach z Dziejów Osadnictwa* czytamy: „w 1426 r. książę sprzedaje Wężewi 30 włók lasu Gzew „versus hereditatem sbiky”(dziedzicznie)”⁹

Ciekawą teorię przedstawiają w *Herbarzu polskim* Adam Boniecki i Szymon Konarski (1899) podając, że „Bogaccy h. Prawdzic z przydomkiem Wąż (wansch) prawdopodobnie wziętym od wsi Wężowa, dawniej Wążowo, na której pierwotnie w ziemi ciechanowskiej

---

Zdjęcie ze zbiorów OSP Wężewo

⁷ **Las Gdzewski** obejmował tereny od Gruduska i górnego biegu rzeki Węgierki aż do jej ujścia, od górnego biegu Sony po dzisiejsze Karniewo. Wielki las łączył się na północy z puszcza na terenie pow. przasnyskiego i dalej z puszcza myszyńska. Po środku Lasów Gdzewskich był Gdzew obecna Zielona. Pierwsza wzmianka o miejscowości Gdzew występuje w dokumentach w 1472 roku.

⁸ Ibidem

⁹ *Studia z dziejów osadnictwa*, Warszawa 1963

dziedziczyli, a którą Mikołaj kasztelan ciechanowski, zapisał w 1449 roku na kościół w Bogatem.”¹⁰ Teoria ta choć interesująca wydaje się jednak mało prawdopodobna, gdyż przydomek Wąż pojawia się dużo wcześniej przed przybyciem rodziny Prawdziców na nasze tereny. Druga część cytatu o przekazaniu na kościół też jest nieprawdziwa, ponieważ kościół w Bogatem powstał około 1470-1481 r., a parafia prawdopodobnie w 1449 r., choć najstarsza wzmianka o niej pochodzi z 1399 r. Adam Boniecki i Szymon Konarski wydał swój *Herbarz* 1899 roku i jak większość ludzi z tamtej epoki, moim zdaniem, mieli mylne przekonanie o tym, że wieś i ludzi (chłopów czy kmieci) można było swobodnie w średniowieczu komuś darować, przekazać lub wymienić, tak jak to miało miejsce w XIX wieku.

Wężewo powstało na dwóch przywilejach danych od księcia dla osadników i gospodarza tej ziemi. Przy w spisie osadniczym napisano ”cassatum [...] propter perticulum domino rum ducum”, *to znaczy UCHYLONY ZE WZGLĘDU NA PANÓW LIDERÓW*. W 1473 r. **immunitet powtórzono również nie zaznaczając jak długo trwać miała** „libertas kmetonum ab omnibus solucionibus”¹¹, co w wolnym przekładzie znaczy WOLNOŚĆ OD WSZYSTKICH PŁATNOŚCI KMIECI. Przywileje te oznaczały wolność od płatności i danin, tzw: **okolicznościowych**, z wyjątkiem podatku na wypadek wykupu księcia z niewoli (swadziebne), podatku pobieranego w razie małżeństwa księcia i jego dzieci i w wypadku kupna i wykupu ziemi przez księcia. Po 17 XI 1473 r. książę Janusz II przyznał Mikołajowi wieczyste zwolnienie z podatków okolicznościowych od wszystkich dóbr w ziemi ciechanowskiej. Przywilej ten przyniósł korzyść właścicielowi ziem przenosząc na niego prawo pobierania podatków, płacić trzeba było księciu mazowieckiemu 2 grosze praskie czynszu, od 1446 roku, za każdą wieś (nie płacili wolni osadnicy). W tym to właśnie roku Mikołaj Wąż otrzymał prawo niemieckie¹² na wszystkie wsie posiadane i te, które będzie posiadał, prawo to przyczyniło się do szybkiego rozwoju wsi. To, że osadnicy nie płacili bezpośrednio, nie oznaczało, iż nie mieli żadnych obowiązków wobec swego wasala. Byli bowiem zobowiązani do stawienia się na każde wezwanie księcia i wyruszenia na wojnę z własnym uposażeniem. Bolesław IV syn Janusza I Mazowieckiego potwierdził Mikołajowi w 1470 roku prawo chełmińskie¹³ na 5 wsi, ustalił czynsz w wysokości 8 groszy już na 8 wsi. W roku 1476 wojewoda otrzymał od księcia Konrada III zwolnienie od służebności stawiania oraz naprawy zamków i warowni.

Zatrzymajmy się na chwilę przy Bogatym i parafii Bogate, do której należało Wężewo przez prawie 500 lat (od 1446 roku). Nie ma dokładnej daty powstania wsi, lecz wiemy, iż prawdopodobnie należała do rodziny szlacheckiej, która otrzymała zgodę na pobudowanie kościoła i utworzenie parafii już w roku 1399. Wkrótce potem, rodzina ta prawdopodobnie przeliczyła siły na zamiary i zbankrutowała, gdyż zaczęła budować murowany kościół w 1414 roku. Wybawieniem z tej trudnej sytuacji okazał się lokalny magnat Mikołaj Wąż, który

¹⁰ A. Boniecki, *Herbarz polski* t. 1-16, Warszawa 1905 (1899-1913)

¹¹ A. Bartkiewicz-Celińska Anna, *Osadnictwo ziemi ciechanowskiej XV w 1370-1526*, Wrocław 1970

¹² **Prawo Niemieckie:** Z inicjatywą lokacji na prawie niemieckim występował **zasadźca** i zwracał się o odpowiednie pozwolenie do **suwerena**. Władca feudalny wydawał zasadźcy **przywilej lokacyjny**, co umożliwiało rekrutację osadników. Przywilej lokacyjny wyznaczał prawa i obowiązki zasadźcy, który po zakończeniu procesu lokacji stawał się zwyczajowo pierwszym wójtem w mieście, lub sołtysem - na wsi, oraz prawa i obowiązki mieszkańców. Wójt posiadał prawo zachowania szóstą częśći czynszu i trzeciej części pieniężnych kar sądowych. Panu feudalnemu przysługiwało prawo dysponowania zyskiem z ceł.

¹³ **Na prawie chełmińskim** jedna służba zbrojna przypadała na 20-40 włók ziemi, na prawie pruskim jedna służba zbrojna przypadała na 2-4 włóki. Prawo pruskie dopuszczało do dziedziczenia tylko synów, w przeciwieństwie do prawa chełmińskiego, w którym dziedziczyły także córki i krewni linii bocznej. Dla osadników korzystniejsze było lokowanie wsi na prawie chełmińskim (mniejsze obciążenie wojskowe i większe prawa dziedziczenia).

odkupił majątek ziemski w ratach, pierwszą część i samo prawo do wybudowania kościoła i parafii w 1444 r., drugą część Bogatego w 1451 roku. Bardzo mu zależało na tej ziemi, gdyż jak podaje *Polski Słownik Biograficzny* „W t.r. zamienił Wróblewo za drugą połowę wsi Bogate.”¹⁴ Następnie przyłączył do parafii Bogate swoje wsie, które jak np.: Lisiogóra, Gostkowo i Wężewo należały do parafii Krasne, a Wielodroź do Płoniaw od 1377 roku. Wkrótce potem zaczęła się budowa murowanego kościoła w stylu gotyku nadwiślańskiego, pierwszego w tej okolicy. Było to na tyle znaczące wydarzenie, że ród, w 1444 r. przemianował się z Wężów Dobrzankowskich na Bogackich z Prawdziców. O świetności i bogactwie Wężów i ich nowej siedziby świadczy fakt, że murowany kościół stoi tam prawdopodobnie od 1470 roku, podczas gdy w Przasnyszu¹⁵ nie było w tym czasie murowanych budowli (pierwsza wzmianka z 1564 roku, a klasztor bernardynów dzisiejszych ojców Pasjonistów wspomniano w 1585 roku), w sąsiedniej parafii Krasne murowany kościół powstał sto lat później, około 1570 roku, w Zielonej dopiero w 2012, a w Węgrzynowie nadal funkcjonuje kościół drewniany. Mikołaj Wojewoda z Dobrzankowa był też sponsorem budowli sakralnych w Wilce i Pułtusku.

W naszej okolicy krąży legenda, o początkach Wężewa mówiąca, iż pierwszymi osadnikami byli czterej rycerze oracze, którzy otrzymali w darze od swego pana kawałki przastarego boru, po rycersku go zagospodarowali czym zyskali uznanie w oczach swojego seniora. Można rzec, że w każdej legendzie jest ziarno prawdy.

Mikołaj Wąż kupił 30 włók i podzielił je na cztery części, potwierdza to *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego*, gdzie czytamy: „W roku 1567 wieś Wężewo, parafia Bogate, składa się z czterech części mających od 2,5 do 3,5 włók”¹⁶. W innym źródle dowiadujemy się o konkretnym podziale: „Wężowo włók 3 – 3,5 -2,5-3”¹⁷. Obaj autorzy korzystali z inspekcji i spisu dóbr Królewskich na Mazowszu, które zarządzono cztery razy. Pierwszy spis miał miejsce w 1565 roku za rządów króla Zygmunta Augusta. Posłużył on później wielu władcom Polski do naboru do wojska chłopów i właścicieli ziemi. Urzędnicy kolejnych władców wyznaczali poborowych najpierw jednego z 2,5 włóki gruntu, a później jednego z co dziesiątego „dymu” czyli domu, zasadę tę zapoczątkował król Stefan Batory (tzw. piechota łanowa), a skończył ostatni car Rosji.

Ludność, którą kasztelan osadził w Lesie Gdzewskim, składała się z jego wojów, z którymi walczył z krzyżakami i innymi wrogami księcia Janusza I, ale także z czynszowników, ludzi którym darował ziemię oraz niewolnych jeńców pojmanych podczas wygranych bitew i potyczek. Część ziemi na pewno sprzedał napływowej ludności, która przybyła z innych części Polski w poszukiwaniu ziemi i chleba. W *Studiach dziejów osadnictwa* czytamy: „książęta mazowieccy prowadząc akcję kolonizacyjną, która na początku XV w. miała bardzo jeszcze dynamiczne tempo, wciągali do tej akcji także chłopów. Chłopi ci stając się pełnoprawnymi posiadaczami ziemi i pełniąc służbę wojskową, przenikali bardzo szybko do stanu szlacheckiego.”¹⁸

¹⁴ Ibidem

¹⁵ **Przasnysz** na przełomie wieku XV i XVI wieku był trzecim co do wielkości, po Warszawie i Płocku, miastem na Mazowszu. Mieszkało w nim 500 rzemieślników różnych profesji (ponad 100 piwowarów) i było ponad 600 domów.

¹⁶ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego*, Warszawa 1893

¹⁷ A. Powiński, *Polska z XVI wieku*, Warszawa 1895

¹⁸ Ibidem

Część ziemi kasztelan podarował swemu bratu lub synowi Janowi, w *Słowniku historyczno-geograficznym ziem polskich w średniowieczu*, znajdujemy informację: "w 1428 Rogala z K. zwany Grad kupuje od Jana z Wężewa części w Czerwinie."¹⁹, czyli już dwa lata po założeniu wsi Wężewo, krewny Mikołaja tytułował się przydomkiem z *Wężewa*. Książę Janusz I Mazowiecki prowadził bardzo intensywną politykę osadniczą na swoich ziemiach, prawdopodobnie podarował wspomniane ziemie w Czerwinie (obecnie okolice Łomży) któremuś z Wężów, a następnie ziemie te zostały sprzedane.

Na początku XV wieku ziemia w Wężewie była łakomym kąskiem, dobre do uprawy grunty, przywileje książęce i bliskość największego w regionie miasta Przasnysza, przyciągały wielu ludzi. Niezwykle istotnym czynnikiem szybkiego rozwoju naszych terenów była także droga, gościniec nazywany potocznie, już w 1353 „starą drogą wojenną”, według Herbsta i Trzebińskiego była to droga I rzędu²⁰. Szlak ten prowadził z Warszawy do Królewca (Kaliningradu), ulegał modyfikacjom, w zależności od warunków pogodowych, ale z całą pewnością przebiegał przez Wężewo. Podróżowali nim kupcy z Mazowsza i południowej Polski, towarem były wówczas głównie olbrzymie stada koni i bydła na targi i jarmarki, kierowano się do Nidzicy przez Janowo, gdzie był skład celny przed wkroczeniem do państwa krzyżackiego.

Spróbujmy uporządkować chronologicznie właścicieli Wężewa: założyciel wsi Mikołaj Wąż z Dobrzankowa (I) był w latach 1430-1456 kasztelanem ciechanowskim, w 1417-1438 podkomorzym wyszogrodzkim i zarazem kuchmistrem dworskim w Warszawie. W 1452 roku uczestniczył w zjeździe książąt mazowieckich w Czerwińsku, zmarł w 1456 r.

Mikołaj Wąż z Dobrzankowa Bogacki (II) (1400-1481), syn Mikołaja kasztelana ciechanowskiego, ożeniony z Jadwigą z Wiki (Wilgi) miał czterech synów i dwie córki o nieznanym imionach, był najwybitniejszym przedstawicielem rodziny. W latach 1451-1463 chorąży ciechanowski, 1462-1463 chorąży czerski, od 1463 do 1469 r. kasztelan czerski²¹ no i wreszcie od 1469 do 1481 r. wojewoda mazowiecki. W roku 1464 był przy księciu Konradzie III na wojnie pruskiej. Po jego śmierci synowie dokonują (1491 r.), podziału dóbr: **Jakub** otrzymuje Lisiogórę, Gostkowo, Wężewo i prawo patronatu do altorii w kościele w Pułtusk, **Paweł** dostaje Wilkę, Zbrykowo, Sobienie, wsie koło Czerska i prawo do patronatu w kościele w Wilce, najstarszy syn **Jan** dziedziczy Bogate, Bobowo, Dobrzankowo, Wielodród, Krzyzewo, zostaje też współwłaścicielem Wężewa i Gostkowa oraz ma prawo patronatu w kościele w Bogatem, najmłodszy **Zygmunt** dostaje Dobrzankowo za Węgierką, Zblichę i dwa lasy w ziemi ciechanowskiej.

Po śmierci wojewody, w 1491 roku Wężewo przechodzi w ręce Jakuba (od 1489 r. kanonika warszawskiego), a po jego śmierci, w 1492 r., Wężewo staje się własnością jego brata, Jana Bogackiego, który z drugiego małżeństwa ma dwóch synów Mikołaja i Stanisława.

Mikołaj Bogacki (III wnuk wojewody) żeni się około roku 1543 z Zofią z Sieczczy. W tym samym roku jego wojownicza małżonka najeżdża zbrojnie dwór w Sierakowie, w wyniku czego ginie Ambroży Sierakowski i kilku mieszkańców Sierakowa. W lipcu 1544 roku Mikołaj, w testamencie, daruje swojej żonie wszystkie dobra, w tym wieś Wężewo. W tym samym roku zbiera się sąd królewski w Lublinie i jego wyrokiem wszystkie wsie w ziemi ciechanowskiej²² wedle Przasnysza przechodzą w ręce królewskie, a dokładnie w ręce

¹⁹ *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu*, praca zbiorowa, 1981

²⁰ Herbst, Trzebiński *Drogi w Polsce ok. 1500 r.*

²¹ Jako kasztelan czerski Mikołaj uczestniczył w sejmikach mazowieckich odbywających się w Zakroczymiu 17 I 1464, 20 V 1465, 10 VIII 1468, 1 XI 1468 i w Nowym Mieście 6 VI 1469.

²² Ziemia Ciechanowska w XV wieku rozciągała się od Czerwińska nad Wisłą na południu, ciągłym długim pasem na północ przez Sochocin, Ciechanów, Przasnysz aż do Janowa i rzeki Orzyc i Omulew na północy. Do ziemi ciechanowskiej nie należały miasta takie jak Płońsk, Zakroczym, Maków Mazowiecki, Różan i Mława. **Rysunek 2:** (Autorem rysunku jest Bronisław Gembarzewski).

urzędników królewskich. Wsie skonfiskowane Zofii Bogackiej, Zygmunt August nadaje w wieczyste posiadanie wojewodzie płockiemu, Feliksowi Szreńskiemu z Cokołowa i jego spadkobiercom. Feliks umiera bezpotomnie i wtedy do działania wkracza Stanisław Bogacki, szwagier Zofii.

Stanisław Bogacki, kasztelan ciechanowski współwłaściciel Bogatego i Gostkowa, stolnik 1561, kasztelan ciechanowski przed 1573, senator za Stefana Batorego, chciał odzyskać ziemie ojców, których był współwłaścicielem, lecz został ograny przez Krasińskich, których dobra graniczyły z ziemiemi Wężów.

Franciszek Krasiński herbu Ślepowron, biskup krakowski 1572-1577, podkanclerzy koronny 1568-1574, od 1560 sekretarz królewski, dzięki swej pozycji w kancelarii królewskiej, przejął część ziem należących do Stanisława Bogackiego. Stanisław ustalił z Franciszkiem i jego bratem Wojciechem Krasińskim, że odzyska większość ziemi po Zofii Bogackiej, w ramach umowy, Stanisław, jak podają A. Boniecki i S. Konarski w *Herbarzu Polskim*: „w 1572 sprzedał Franciszkowi Krasińskiemu Wężewo w Przasnyskim w roku zaś 1573 **Raborował** tę sprzedaż”²³ czyli w tłumaczeniu nie chciał, ale musiał przekazać część ziemi wężewskiej i Szczuckiej na konto Krasińskich. Bogacki chciał się wycofać z tej transakcji, ponieważ nie otrzymał ani ziem, ani zapłaty za wieś. Niedługo potem zmarł i Franciszek i Stanisław, a ziemia (część Wężewa) przekazana Krasińskim została nazwana Augustowem²⁴, prawdopodobnie na cześć Zygmunta Augusta²⁵ i jego wyroku sądowego.

Stanisław zmarł bezpotomnie i jego ziemie weszły w skład dóbr królewskich, ale już bez Augustowa. Największe dobra Bogackich, te które jak Wężewo i Dobrzankowo, nie miały współwłasności, pozostały w dobrach królewskich od lat czterdziestych XVII wieku do trzeciego rozbioru Polski w 1795 roku. Natomiast Bogate, Lisiogórę, Gostkowo i część Wielodroża kupili Narzymbscy.

Lustracja Królewska z 1565 roku informuje, że na naszych terenach uprawiano głównie: żyto, owies, jęczmień, pszenicę, groch, proso, tatarkę, konopie i len. Zbiory zbóż z Dobrzankowa „nie były przedawane doma, a pan starosta je spuszcza do Gdańska”, czyli drogą rzeczną były wysyłane do Gdańska i dalej do Europy, rocznie wysyłano 16 500 litrów żyta. Możemy przyjąć, iż porównywalne ilości zboża wysyłano z Wężewa, choć połowę tych ziem pokrywały lasy.

Po tych burzliwych wydarzeniach z końca XVI wieku kolejni królowie przekazywali ziemie na Wężewie, swoim urzędnikom w nagrodę czy za zasługi. Ci dzierżawcy przyczynili się do zahamowania rozwoju wsi. W spisach dóbr królewskich z 1616 roku są oznaczone miejscowości Wężewo, Zauzie i Makowica. W pracy *Gospodarstwa chłopskie w dobrach królewskich na Mazowszu w XVI i na początku XVII wieku* autorstwa Alicji Wawrzyńczyk czytamy „Interesujące dane dotyczą trzech wsi. Teren ten dotknięty pomorem i głodem w końcu trzeciej ćwierci XVI wieku nie zdołał wyrównać poniesionych wtedy strat. Lustracja 1616 roku wykazała na tym terenie pokaźną liczbę włók pustych z których część leżała odłogiem. Trudności pogłębiły się skoro 1630 roku były 43 włóki ostate”²⁶.

²³ Ibidem

²⁴Z ziemi подарowanej Krasińskim przez Stanisława Bogackiego powstała jeszcze jedna wieś, która nie przetrwała do naszych czasów, nazywała się Wólka Krasińska i leżała prawdopodobnie na północ od Augustowa i na południe od Lisiogóry, przed 1567 r. należała do Andrzeja Krasińskiego i liczyła sobie 5 włók ziemi.

²⁵Według innej teorii Augustów został nazwany na cześć Augusta III Sasa, który w 1754 roku подарował Krasnemu prawa miejskie, z których jednak nie skorzystano.

²⁶ A. Wawrzyńczyk, *Gospodarstwa chłopskie w dobrach królewskich na Mazowszu w XVI i na początku XVII wieku*, Warszawa 1962

Gospodarstwa chłopskie w dobrach królewskich na Mazowszu, pod koniec XVI i na początku XVII, płaciły 20 groszy od włóki (a powszechną daniną była 7 korców owsa), dla wielu chłopów daniny te były zbyt wysokie. W Lesznie w 1617 jest odnotowane, iż wolni kmiecie²⁷ opuścili ziemię należącą do króla. Od lat czterdziestych XVII wieku, z przerwami, wieś Wężewo, niestety, należała do Krasieńskich, a to nie koniec nieszczęść. Potop szwedzki, wojny północne, morowe powietrze, szczególnie te z lat 1707-1711 doprowadziły naszą miejscowość jak i całe północne Mazowsze do katastrofy. Blisko ¼ ludności przestała istnieć, to więcej niż podczas obydwu wojen światowych w XX wieku.

O czasach po zarazie nie wiemy nic. Jedyna wzmianka pochodzi z lustracji królewskich z 1773 roku, czytamy tam „wymienione wsie obsadzone Wężewo i Węgrzynowo osadnikami kurpiowskimi”, w tym czasie wieś należała do Krasieńskich. Dzięki wizytacji biskupiej w Bogatem około 1783 roku dowiadujemy się, iż Wężewo powoli odradza się po klęskach „Wężewo Krasieńskiego domy 14, ogółem ludzi mężczyzn 37. kobiet 42”²⁸. Niedługo później w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego* czytamy: „W roku 1827 było 15 domy 112 mieszkańców par. Krasne”²⁹, w tymże źródle znajdujemy opis ziemi wężewskiej: „Wężewo wieś powiat ciechanowski gmina Zalesie parafia Bogate odległa 25 wiorst od Ciechanowa ma 21 domów 194 mieszkańców, 453 morgi w tym 9 nieużytki osobno Karczma należy do dóbr Augustów.”³⁰ Z tych informacji wynika, iż w XX wiek wkraczaliśmy tak ludni, jak na początku XVI wieku, historia zatoczyła koło.

Obraz „Dożynki”, autorstwa Alfreda Wierusza-Kowalskiego, ok. 1910 r.

²⁷²⁷ Nie tylko wojny i choroby pustoszyły wsie, często sami wolni kmiecie opuszczali swoje ziemie lub je sprzedawali i przenosili się na Ukrainę szukać lepszych warunków życia (działo się to po Unii Lubelskiej z 1 lipca 1569 roku).

Rysunek 3(Chłopi Jan Matejko)

²⁸ archiwa diecezjalne plockie Dekanat przasnyski Płock 2000

²⁹ Ibidem

³⁰ Ibidem

Edukacja

Szkoła Parafialna w Bogatem istniała prawdopodobnie od początku powstania parafii, „Najstarsze zapiski z akt kościelnych dotyczące istnienia nauczania w Bogatem: 28 maja 1586 r.”³¹ Lata 1817-1819 przynoszą szybki wzrost i rozbudowę szkolnictwa. W zapiskach wizytacyjnych księdza Jana Langhangi zapisano: „25 lipca J 817 r. Szkoła parafialna. Szkoła parafialna po wydanym urządzeniu przez najwyższą Izbę Edukacyjną w roku 1809 była wprowadzona w Bogatem. Dom o dwóch izbach dla uczniów i nauczyciela był przez dziedzica dóbr pozwalany. Ogród mały przydatny i do opału wolny wyrąb w boru. Zakreślenie szkoły z wsi pięciu w parafii stało się, to jest z Bogatego, Gostkowa, Wielodroża, Lisiogóry, Dobrzankowa, szósta wieś **Wężewo do Krasnego odłączona została jako temu przyległa**”

Mamy dowód, iż mieszkańcy Wężewa mieli dostęp do edukacji w szkole parafialnej w Bogatem, a od 1817 w Krasnem. Przed II wojną światową, również w Wężewie

funkcjonowała szkoła podstawowa, mieściła się ona pod numerem 9, obecnie to dom państwa Zarodkiewiczów (na tzw. Krzyżówkach, najstarszy murowany dom w Wężewie). Prawdopodobnie w szkole była też biblioteka. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 1932 roku opisuje: „Wężewo, Gmina Zalesie w Ciechanowskim (- szkole wysłano komplety ruchome do 4 p)”. Po wojnie uczniowie z Wężewa uczyli się w Krasnem i Żbikach w dworku po dzierżawcy majątku Państwa Bojanowskich.

I wojna światowa

W 1915 roku Bogate znalazło się na szlaku bojowym wojsk zaborców. Wieś wchodziła w skład systemu umocnień, który ciągnął się od Opinogóry poprzez Zieloną i Bogate. Wężewo było tuż za linią umocnień w pasie rezerwowym. W całej guberni zniszczenia nieruchomości oszacowano na 8,7% stanu przedwojennego: Mławskie – 4,8%, Ciechanowskie - 11,2%, Przasnyskie - 29,6%. W Przasnyskim zniszczono 31,2% budynków, w Ciechanowskim - 13,6%, Mławskim 4,1%.”

II wojna światowa

„Pierwsze strzały armatnie słycać było od Chorzel. Powiat przasnyski był broniony przez Armię Modlin przez 4 dni. Mimo bohaterskiej postawy Wojska Polskiego, 3 września Niemcy zajęli Przasnysz i okolice” tak podaje strona internetowa zsogate.pl. Józef Smoleński podaje: „Brygada ta pozostała przez cały dzień 4 września w postawie obronnej wzdłuż linii - Szwejki-Żbiki-**Wężewo** (..) bez łączności z sąsiadami i bez większego nacisku ze strony nieprzyjaciela.”³² Jeszcze w kilku książkach z kampanii wrześniowej z 1939 roku znajdziemy, opis linii i powolnego wycofywania się w stronę Warszawy, Armii Modlin,

³¹strona zsogate.pl

³² J. Smoleński, *Z dziejów 7 Pułku Ułanów Lubelskich*, Warszawa 1969
Zdjęcie ze zbiorów OSP Wężewo

której liczne oddziały przechodziły przez Wężewo. Nad wycofującymi się oddziałami krążyły Polskie samoloty. Powiat przasnyski razem z innymi powiatami północnego Mazowsza został włączony do południowo - wschodnich Prus. Ludność z Wężewa, ta zdrowa i młoda, była wywieziona na roboty przymusowe w większości do Prus Wschodnich. W styczniu 1945 roku nastąpiło wyzwolenie od okupacji hitlerowskiej.

Krótki zarys przyrodniczy

Nasza miejscowość leży na trzech rodzajach gleb i wszystkie one są pochodzenia wodnego. Najwięcej jest gleb biellicowych, wytworzonych z gliny zwałowej, obecna jest ona na południe od lasu i w stronę Kozina oraz na tzw. parcelach. Na drugim miejscu co do ilości, a na pierwszym co do jakości są gleby brunatne, niektórzy twierdzą, że od koloru gleby wzięła się nazwa Krasne. Ten rodzaj gleby ciągnie się od Węgrzynowa przez Krasne, Wężewo i Żbiki. W Wężewie najwięcej tej gleby jest na trasie, gdzie kiedyś występowały wody powierzchniowe. Obecnie są tam rowy melioracyjne, na południu od tzw. Kempin, Kaczeńca przez Podkozin, aż po Sigoduł, który łączy się z rowem melioracyjnym z Filip (Żbiki) i wspólnie kierują się w stronę Węgierki, by do niej dopłynąć w Bogatem. Trzecim rodzajem gleby są bielice wytworzone z utworów pyłowych wodnego pochodzenia, występujące po trochu w małych skupiskach wszędzie.

Na koniec naszej historii miejsce, które nie daje mi spokoju i budzi ciekawość: nasza „Górka”, czy jest możliwe, że miejsce to było grodziskiem strasznych Wikingów, może są tam ukryte skarby?

Pradzieje Pomorza autorstwa MASSOVIA (blog): *Nordycko-słowiański smok-żmij odgrywał w mitologii obu kultur także rolę pozytywną, opiekuńczą. Być może z czasów, kiedy pierwsze państwo Piastów chronione było przez Wikingów, na jego obrzeżach powstały warownie chroniące przed zewnętrznym wrogiem, dla jego odstraszenia z nazwami pochodzącymi od żmija, takie jak: Żmigród nad Baryczą, Węża i Wężowice koło Opola, dwa Żmijewa, Węże i Wężewo na północnym Mazowszu, gród Żmigród na którym powstał Opatów, wzgórze Żmigród w Sandomierzu, Żmijowiska koło Puław i Przemyśla.*

Koniec

Z poważaniem
Krzysztof Wyszkowski
k.wyszkows@wp.pl

Mam nadzieję, że przedstawiona tu historia stanie się zachętą do szukania informacji na temat Wężewa i jego dawnych mieszkańców. Przedstawione tu informacje pochodzą ze źródeł, których szukałem, razem z innymi entuzjastami naszej przeszłości, przez prawie dwa lata. Zdaję sobie sprawę z białych plam w tej historii i dlatego zachęcam węzewiaków do dzielenia się swoją wiedzą na temat naszej wsi na stronie internetowej OSP Wężewo.

Specjalne podziękowanie dla osób, które pomagały mi zbierać materiały do tej pracy: Ewa Jatel, Benedykt Błaszczak, Stanisław Wenda, Bartosz Smosarski, Paweł Bojarski, Piotr Jaszczurowski.

Podziękowania dla bibliotek: publicznej w Krasnem, powiatowej w Ciechanowie, miejskiej w Przasnyszu i pedagogicznej w Przasnyszu.

Lista osób mieszkających w Wężewie, które napotkałem w publikacjach podczas szukania informacji o naszej historii.

1. Księga pochowanych żołnierzy polskich poległych II wojnie światowej tom 3 część pierwsza **Rurka Józef s Michała** urodzony 1911 Wężewo powiat Ciechanów zginął 16.03.1945 Przebiarnowo pochowany Drawsko Pomorskie szeregowy 3.p.
2. & ∞1933 **Ignacy Józef Celmer** [Wężewo; parafia Bogate]

Genealodzy.pl

1890

Wężewo i Gorąca

Działo się we wsi Zielona (trzeciego) piętnastego listopada tysiąc osiemset dziewięćdziesiątego roku o godzinie czwartej po południu. Oświadczamy, że w obecności świadków: Michała Bądkowskiego lat pięćdziesiąt cztery i Stanisława Bądkowskiego lat dwadzieścia sześć, obydwóch rolników zamieszkałych we wsi Gorąca, zawarto tego dnia religijny związek małżeński pomiędzy Józefem Baprawskim, kawalerem, żołnierzem rezerwy, urodzonym we wsi Wężewo parafii Bogate, synem prawnych małżonków, zmarłego (niegdyś) Jakuba Bapawskiego i jego żyjącej Marianny z Gołotów, robotników zamieszkałych we wsi Wężewo, lat trzydzieści i Pauliną Ferenc, panną urodzoną we wsi Gorąca, córką Józefa Ferenc i Konstancji z Rydlewiczów prawnych małżonków, rolników zamieszkałych we wsi Gorąca, lat dziewiętnaście, zamieszkałą przy rodzicach. Małżeństwo to poprzedziły trzy zapowiedzi ogłoszone w kościołach parafialnych w Zielonej i Bogatem, w dniach: (siedemnastego) dwudziestego dziewiątego października, dwudziestego czwartego października / piątego listopada i trzydziestego pierwszego października / dwunastego listopada bieżącego roku.

Religijny obrzęd małżeństwa dokonany przez miejscowego administratora (zarządzającego parafią). Nowozaślubieni oświadczyli, że umowy przedślubnej nie zawarli. Przeszkody niedopuszczającej do zawarcia małżeństwa nie było. Pozwolenie słowne nowozaślubionej na wstąpienie w związek dał osobiście, obecny przy akcie ojciec. Akt ten nowozaślubionym i świadkom niepiśmiennym przeczytano i Nami podpisano.

Utrzymujący akta stanu cywilnego ks. Jan

1889

Bogate 14.05/26.05.1889r. o godz. 19:00.

Stawili się: Antoni Baprawski, rolnik z Wężewa, l. 30 i Adam Dybiński, robotnik, l. 30 ze wsi Wężewo, i oświadczyli, że wczorajszego dnia o godz. 20:00 w Wężewie zmarł Teofil Baprawski, miesiąc mający, syn Juliana i Marianny urodzonej Zygnerska (?), małżonków Baprawskich.

Po naocznym przekonaniu się o zejściu Wojciecha, akt sporządził, odczytał niepiśmiennym i sam podpisał ks. Dzierżanowski – Administrator parafii Bogate

1873

Bogate dnia 23.01/04.02.1873r. godz. 14:00

Stawiający się Jakub Baprawski, rolnik z Wężewa, lat 40
świadkowie; Stanisław Balcerzak, rolnik z Wężewa 1.40 i Sylwester Bogusławski, zakrystian z Bogate , l. 72

Dziecko: płci żeńskiej, urodzone w Wężewie dnia 02.02 tego roku o godz. 7.00, z Jakuba i jego prawowitej małżonki Marianny urodzonej Gołota, 1.33. Dziecku nadano imię Maryjanna. Chrzestnymi byli: Stanisław Balcerzak i Maryjanna jego żona. Obrzędu dokonał ks. Stanisław Łamliński

Bogate dnia 11.12/23.12.1886r. godz. 11:00

Stawiający się Antoni Baprawski, rolnik z Wężewa 1.28
świadkowie: Franciszek Zarodkiewicz, robotnik z Wężewa, 1.30 i Jan Makowski, zakrystian z Bogate, 1.70

Dziecko: płci żeńskiej, urodzone w Wężewie dnia 19.12/21.12 tego roku o godz. 2 rano, z Antoniego i jego prawowitej małżonki Marianny urodzonej Dudek, 1.22. Dziecku nadano imię Weronika. Chrzestnymi byli: Franciszek Zarodkiewicz i Weronika jego żona. Obrzędu dokonał ks. Ignacy Dzierżanowski

1880-1910

Bogate dnia 23.04/05.05.1889r. godz. 13.00

Stawający: Julian Baprawski, rolnik z Wężewa, lat 26
świadkowie: Józef Zygnerski, rolnik ze wsi Biała (?). lat 59 i Jan Makowski, zakrystian z Bogate, lat 79

Dziecko płci męskiej, urodzone w Wężewie 14.04/26.04.1889r. godz. 1.00 rano z Juliana Baprawskiego i jego małżonki Marianny urodzonej Zygnerskiej, lat 23. Dziecku nadano imię Teofil

rodzice chrzestni: Józef Zygnerski i Urszula, jego żona
ks. Ignacy Dzierżanowski

Bogate dnia 18.08.1870r. godz. 14.00

Stawający: Jakub Baprawski, rolnik z Wężewa, lat 40
świadkowie: Julian Otłowski, rolnik z Wężewa, lat 44 i Sylwester Bogusławski, zakrystian z Bogate, lat 70

Dziecko płci męskiej, urodzone w Wężewie 15.08.1870r. godz. 22.00 z Jakuba Baprawskiego i jego małżonki Marianny urodzonej Gołota, lat 30. Dziecku nadano imię JAN

rodzice chrzestni: Julian Otłowski i Agnieszka, jego żona
ks. Stanisław Czapliński

Bogate dnia 11.06/24.06.1906r. godz. 13.00

Stawający: Wojciech Baprawski, robotnik z Janowa, lat 50
świadkowie: Wojciech Grzeszczak, rolnik z Wężewa, lat 49 i Jan Szafranek, zakrystian z Bogate, lat 54

Dziecko płci męskiej, urodzone w Janowie 19.05/01.06.1906r. z Wojciecha Baprawskiego i jego małżonki Karoliny urodzonej Kwiatkowskiej, lat 40. Dziecku nadano imię STEFAN

rodzice chrzestni: Wojciech Grzeszczak i Katarzyna, jego żona.
ks. Ignacy Dzierżanowski

Bibliografia

- W. Konopczyński, *Polski Słownik Biograficzny*, Tom 21 strona 104
Warszawa 1960
- Pełka Jerzy „*Dzieje ochotniczego pożarnictwa w powiecie ciechanowskim*” (1882-2002)-
Ciechanów, 2002
- Borkiewicz-Celińska Anna „*Osadnictwo ziemi ciechanowskiej wieku XV (1370-1526)*” -
Wrocław, 1970
- Powiński Adolf „*Polska XVI wieku pod względem geograficzno statystycznym*”, Warszawa, 1895
- Leszek Lewandowski *Księga Poległych Na Polu Chwały : Żołnierze Ludowego Wojska Polskiego*” -
1974 rok
- Adam Boniecki „Szymon Konarski strona „*Herbarz polski*” ,Tom I 324, 323,122,126 rok 1899.
- Kaspra Niesieckiego „*Herbarz polski*” str. 255, 1842
- Jan Piętka „*Mazowiecka elita feudalna późnego średniowiecza*” -1975 str. 36,38
- Elżbieta Zielińska „*Słownik biograficzny województwa ostrołęckiego*” 1990
- Stanisław Słoński „*Historia języka polskiego w zarysie*” 1953 rok
- „*Warszawa średniowieczna*” Tom 2 str. 191 1975
- Leszek Kieniewicz „*Senat za Stefana Batorego*” – str 304 2000
- Praca zbiorowa Urski , Amikar „*Kosiński Włodarski -1994:” Herbarz szlachty polskiej*”- str 262
- Tomasz Czerwiński „*Osadnictwo i Budownictwo ludowe na Mazowszu północno zachodnim w XIX
na początku XX wieku*” str 43 .63 1995 rok
- Tadeusz Jurga, Władysław Karpowski „*Armia „Modli 1939*” str 90
- Ryszard Juszkiewicz „*Bitwa pod Mławą 1939*” str 138 1987 rok
- Stanisław Urbańczyk „*Szkice z dziejów języka polskiego*” – str. 155 1968 rok
- Praca zbiorowa : Buczek, Wolff , Wiśniewsk „*Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w
średniowieczu*” 1981 roku
- Wincenty Szydlik „*800 lat osadnictwa w puszczy białej*”
- Plan odnowy miejscowości Dobrzankowo na lata 2014-2024 „*Rys historyczny*”
(uchwała nr. Xxxvi/281/2014) z dnia 01,07,2014
- Plan odnowy miejscowości Leszno(uchwała nr LIV/405/10 dnia 12,11,2010) na lata 2010-2020 -
Rys historyczny
- *Z archiwów diecezjalnych płockich XIX wieku i Dekanat Przasnyski*, Płock, 2000
- *Encyklopedia powszechna –Tom 7 – strona 179*
- „*Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej „Kampania wrześniowa 1939*”.
1951-1986

Bibliografia (strony internetowe)

- wezewo.osp.org.pl
- genealodzy.pl
- zsbogate.pl
- docplayer.pl
- genealogia.okiem.pl
- rcin.org.pl
- wikipedia.org
- krasne.pl
- *Pradzieje Pomorza autorstwa MASSOVIA (blog)*